

Az állományi teljességre törekvés lehetőségei és korlátai

(A patriotika gyűjtés hiányainak retrospektív pótlása)

WIX GYÖRGYNÉ

„Aki itt szolgál — írta a gyarapítási munkáról Emil Gratzl a könyvtárosok néhai alapművében, Milkau *Handbuch*-jában¹ — annak tisztában kell lennie azzal, hogy nem nyerheti el a kívülállók elismerését, sőt még azt az egy-két emberöltőre terjedő szerény halhatatlanságot sem, amely az átlagos tudományos tevékenység eredménye. Munkája anonim marad. Minél jobb ez a munka, minél inkább tudja magát azonosítani könyvtárával, annál kevésbé feltűnően illeszkedik az eredmény ahhoz az építményhez, amelyet évszázadok alkottak előtte, s amelyen jövő évszázadok építkeznek tovább. A könyvtáros neve és teljesítménye feledésbe merülhet, könyvtára azonban tovább él és tovább hat.”²

Ez a névtelen halhatatlanság utáni vágy sarkallja a gyarapító könyvtárost a felelősségére bízott gyűjtemény soha el nem érhető, abszolút tökéletességének megvalósítására: a hiányok visszamenőleges pótlására. Különösen a nemzeti gyűjtemények gondozóit csábíthatja az az optimizmust indukáló tény, hogy nem a világ korlátlan könyvtermését kellene közel hiánytalanul begyűjtenie, hanem „csupán” a viszonylag körülhatárolható patriotika anyagot, ezen belül is elsősorban a hazai előállítású és a vernakuláris publikációkat. Nem lebecsülendő ez a szubjektív hajtóerő, mert megfelelő lendülettel ellensúlyozhatja azt a kételyt, amely időről-időre minden gyarapítással foglalkozó könyvtárost elfog, s tevékenységének célját és értelmét megkérdőjelezi. Van azonban egy sokkal fontosabb, objektív indítéka is a nemzeti jellegű állomány visszamenőleges teljessé tételének, ezt az UNESCO 1970. évi könyvtárstatisztikai terminológiai ajánlásai nemzetközi érvénnyel így fogalmazták meg:

„*Nemzeti könyvtárak*: olyan könyvtárak, amelyek elnevezésüktől függetlenül, felelősek az országukban publikált valamennyi jelentős kiadvány

1. *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Hrsg. v. Fritz Milkau. 2. Bd. Leipzig 1933. 196. l.
2. „Wer hier dient, muss sich vielmehr damit abfinden, dass keine Anerkennung seiner Leistung durch Aussenstehende, ja nicht einmal die bescheidene Unsterblichkeit auf ein oder zwei Menschenalter, die die durchschnittliche Gelehrtenarbeit einträgt, mit seiner Arbeit zu gewinnen ist. Seine Arbeit bleibt anonym. Je besser sie ist, je mehr er sich mit seiner Bibliothek eins weiss, desto unauffälliger wird das Ergebnis seiner Arbeit sich dem Bau einfügen, den Jahrhunderte vor ihm gebaut, an dem kommende Jahrhunderte weiterbauen werden. Name und Leistung des Bibliothekars darf vergessen werden, seine Bibliothek lebt und wirkt weiter.”

beszerzéséért és megőrzéséért, s amelyek kötelezpéldányos könyvtárak akár törvény, akár más intézkedések hatálya alatt. Általában még a következő funkciókat kell ellátniok: nemzeti bibliográfiát jelentetnek meg; nagy és reprezentatív külföldi gyűjteménnyel rendelkeznek, s azt kurrensen is gyarapítják — ideértve az adott országra vonatkozó irodalmat; nemzeti bibliográfiai-információs központként működnek; központi katalógusokat tartanak fenn; kiadják a retrospektív nemzeti bibliográfiákat. Olyan könyvtárak, amelyek ugyan „nemzeti” nével bírnak, de ennek a definíciónak nem felelnek meg, nem helyezhetők a »nemzeti könyvtár« kategóriába.”³

Az ebben a definícióban megfogalmazott gyarapítási feladat akkor sem lenne egyszerű, ha a jelentős patriotika dokumentumok gyűjtése csupán a kurrensen megjelenő kiadványokra korlátozódna. A célkitűzés azonban ennél nehezebb, hiszen visszamenőleges kiegészítésekre is kötelez, márpedig aligha akad olyan nemzeti könyvtár, amelynek állománya — legalább alapításának időpontjától — megközelítőleg teljesnek lenne mondható. Természetesen az Országos Széchényi Könyvtárban sem áll másként a helyzet, állományunkból is szép számmal hiányzik olyan múltban megjelent kiadvány, amely vagy hazai földön jelent meg, vagy anyanyelvünkön, vagyis a patriotika gyűjtés élvonalába tartozó területi vagy nyelvi hungarikum. E hiányok megállapítása, felfedése, és pótlólagos beszerzése az ún. retrospektív hiánypótlás, s ez a Gyarapítási Osztály egyik fontos célkitűzése. Jelenleg azonban (s a múltban méginkább) ezt a feladatkört az osztály jobbra passzívan látja el, vagyis az antikvár könyvpiacra, a hazai és nemzetközi fölőspéldányjegyzékekben és egyéb utakon-módokon felbukkanó, kínálózó dokumentumtömegekből szűri ki az állományába eddig be nem került nyomtatványokat. *Aktívan*, tehát a hiányzó dokumentumok adatait előre ismerve, levélben, keresőjegyzéken inkább a kurrensen megjelenő s valamilyen okból (pl. a kötelezpéldány-szolgáltatás hiányossága, külföldi kiadvány megjelenéséről elkéssetten szerzett értesülés stb.) be nem érkezett publikációk beszerzését kíséreljük meg, abban a reményben, hogy ezek még valahol hozzáférhetőek, tehát a könnyebb ellenállás irányába haladva. (Hogy ez az irány sem vezet rövid úton célhoz, s hogy ellenállás is akad bőven, arra utal az a tény, amely szerint 1981-ben mintegy 1000 — időszaki kiadványokat reklamáló — levelünkre mindössze 55%-ban érkezett válasz, az is jobbra negatív.)

Húsz esztendővel ezelőtt, 1961-ben a Gyarapítási Osztály akkori felülvizsgálatakor, az OSZK legkiválóbb szakemberei a gyarapítási terület e fontos kérdésében így foglaltak állást:

„Az OSZK-nak az a célkitűzése, hogy megszerezzen és állományába iktasson minden magyarországi kiadványt, úgyszólván egyidős a könyvtárral magával. Ez a program pont világosan él minden dolgozó tudatában... Mindazonáltal a gyarapításnak ezen az elvileg tisztázott területén is van pár olyan problémakör, amelynek kimunkálása még várat magára...” — majd másutt — „... A hiánypótlás az OSZK esetében — lévén nemzeti könyvtár — olyan különleges és fontos feladat, hogy a tennivalók tisztá-

3. *National libraries = Encyclopedia of library and information science*. Vol. 19. New York—Basel 1976. 101. l.

zásával külön kell foglalkozni. Súlyosbítja a helyzetet, hogy hajdan a kötelepéldány beszolgáltatásnak nem volt szankciója, s hogy évtizedek veszteségével kell számolnunk. Alapvető feladataink közé tartozik tehát az állomány ilyen irányú megvizsgálása, 1. először a feladat statisztikai jellegű mennyiségi körvonalazása, 2. másodsorban hiányjegyzékek összeállítására.”⁴

A jelentés a javaslatok között az aktív hiánypótlást újra kiemeli, ezzel egy mindmáig élő követelményt támasztva az Osztály számára: „Kívánatos, hogy az antikvár vonalon a passzív gyűjtés folytatása mellett a beszerzés aktivitását kellőre kifejlesszük. Ennek érdekében — rangsorolva, kategorizálva a szükségleteket — a könyvtárnak hiányjegyzékeket (hiánykartotékokat) kell felállítani.”⁵ Végül így fogalmazza meg a követelményt, mintegy summázva, de ugyanakkor le is egyszerűsítve a kérdést: „Az állomány hiányait feltáró nyilvántartást részletes terv alapján, munkaközösségi alapon kell megoldani.”⁶

Ez a vizsgálati jelentés immár húsz esztendő. Noha az aktív beszerzésre irányuló óhaj azóta is él, a személyzeti létszám és a pénzügyi lehetőségek szabta keretek továbbra is csak a kurrens (vagy legalábbis az 1945 utáni) hiányok keresésére adnak módot, s ott is csupán az egyszer valamilyen alkalomból megállapított hiányok esetében, ritkábban a külföldi hungarika-bibliográfiák átnézése nyomán. Húsz év azonban nagy idő, s a könyvtári lehetőségek és kívánalmak — különös tekintettel az azóta kifejlesztett, vagy tervezett technikai, kooperációs és egyéb megoldásokra de elsősorban a társadalom támasztotta követelményekre — meglehetősen módosultak: a hangsúly a gyűjtés elsődlegességéről a bibliográfiai információra tevődött át. Havasi Zoltán így fogalmazta meg a jelen követelményeit:⁷ „A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége 1978. elején tárgyalta a *Történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink komplex kutatása*” című tervezett új főirány koncepcióját. A célok és feladatok sorában megjelölve többek között a magyar történelem és kultúra tárgyi, *írással emlékeinek* kutatását és gyűjtését *idehaza és külföldön*; forráskiadványok, szaktudományi bibliográfiák, katalógusok, topográfiák készítését, archívumok létesítését.

A könyvtári előkészületek már korábban megkezdődtek, vezető könyvtárosaink időben felismerték: az előző periódusok tapasztalatainak, valamint a tudományos kutatás (elsősorban a «nemzeti» tudományok komplex kutatására irányuló törekvések) többször kifejezésre juttatott igényeinek ismeretében erősíteni kell, elsősorban az Országos Széchényi Könyvtárra háruló (művelődéstörténeti és tudománytörténeti szempontú, valamint a közművelődés igényeit figyelembe vevő) hungarikakutatásokat, azon belül, mint valódi könyvtári hivatást: a gyűjtést és a feltárást.”

Ennek az újabb igénynek és irányzatnak fényében kívánja a jelen dolgozat „körüljárni” a retrospektív hungarika állomány-kiegészítés kérdés-

4. *Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár Gyarapítási Osztályának felülvizsgálatáról.* (1961) 2., ill. 3. l.
5. Ugyanott 10. l.
6. Ugyanott 35. l.
7. Havasi Zoltán: *Kulturánk írott és nyomtatott emlékeinek kutatása.* = *Magyar Könyvszemle.* 1979. 4. sz. 352. l.

körét, elsősorban úgy, hogy a húsz év előtti megállapításokat veszi sorra, de következtetéseiben a mai megoldási lehetőségeket és tapasztalatokat — nem utolsó sorban az igényeket — veszi figyelembe. Ennek megfelelően az alábbi felosztást választottuk:

1. A feladat statisztikai jellegű vizsgálata.
2. Egy esetleges hiányjegyzék forrásainak (nemzeti, nyomdatörténeti, személyi, tematikus és külföldi hungarika bibliográfiák) vizsgálata.
3. A jelenlegi állomány teljessége és feltártsága.
4. Következtetések.

1. Statisztikai vizsgálódások

A 18. század végén, a 19. század elején, amikor a nemzeti könyvtárak javarésze alakult (vagy vált nyilvános könyvtárrá), az a romantikus elképzelés, amely a nemzeti érzést a nemzeti kultúra dokumentumainak lehető legteljesebb összegyűjtésével kívánta erősíteni, még nem tartozott az indokolatlan optimizmus álmovilágába.

Széchenyi Ferenc gyűjteményéről — hála Somkuti Gabriella fáradozásainak⁸ — meglehetősen pontos képet alkothatunk:

1. katalógus 1797	2. katalógus 1803	3. katalógus 1807	Összesen	Ebből hazai	Külföldi	Hely nélkül
7096	3234	3394	13 724	7584	5235	905

Ha figyelembe vesszük, hogy az RMNY Csoport számításai szerint⁹ 1600-ig mintegy 1000, a 17. században mintegy 5000, s a 18. század folyamán mintegy 25 000 RMK I. és II. kategóriájú kiadvány jelent meg, úgy a nemzeti könyvtár létesítése idején csak a területi és nyelvi hungarikumok teljes anyaga 31 000-re becsülhető. Ebből — mivel a 19. századi megjelenésű nyomtatványokat még elhanyagolható mennyiségként kezelhetjük — hozzávetőlegesen 25%-ot képviselt Széchenyi Ferenc gyűjteménye. (Somkuti Gabriella ugyan kötetszámban számolt, míg az RMNY Csoport becslése címekre vonatkozik, de — úgy véljük — a különbözetet kiegyenlítik a 18. század címanyagát rendkívül felduzzasztó „thesis”-ek, vizsgairatok, amelyek szép számmal rejtőzhetnek a Széchenyi-gyűjteményben szereplő liber gradualisokban.)

Alig harminc esztendővel az alapítás után, Jankovich Miklós gyűjteményének hála, a nemzeti könyvtár teljességének mértéke hatalmasan megnöhetett. Sajnos, Berlász Jenő alapos kutatásai ellenére, pontos adatokkal e gyűjteményt illetően nem rendelkezünk, annyit azonban tudunk, hogy a kiváló gyűjtő megállapítása szerint a magyar nyelvű nyomtatványok

8. Somkuti Gabriella: *Széchenyi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye.* = Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1970–1971. Bp. 1973. 184–185. l. és 189–190. l.

9. Borsa Gedeon szíves közlése és Hervay Ferenc: *A XV.–XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás számokban.* *Magyar Könyvszemle.* 1966. 1. sz.

száma 12 000, az idegen nyelvű hungarikumoké 50 000, összesen tehát 62 000 volt.¹⁰

Az időközben megjelent könyvanyag ez idő tájt évi 800–1000 lehetett,¹¹ így tehát a 18. századvégi 31 000-hez még további 30 000-et számolva, kb. 54–60 000-re becsülhetjük a hazai, ill. magyar nyelvű nyomtatványanyagot. Ha a Jankovich-gyűjteménynél is ugyanazt az arányt tételezzük fel a hazai és külföldi könyvtermés között, mint amelyet Somkúti Gabriella a Széchényi gyűjteménynél megállapított (elég rossz arány ahhoz, hogy ne becsüljük túl a teljességet), vagyis 38,2%-ra tesszük a külföldi hungarikumok arányát, akkor úgy vélhetjük, hogy a Jankovich-gyűjtemény mintegy 38 000-rel növelte a könyvtár hazai és magyar nyelvű állományát (köztük természetesen számos duplummal is). Időközben azonban az alapgyűjtemény egyéb forrásokból is gyarapodott, hiszen már a legelső időkben évi 300 körül volt az adományok száma,¹² s így joggal vélelmezhetjük, hogy a nemzeti gyűjtemény teljessége a hazai és magyar nyelvű anyagot illetően 50% körül lehetett. Ilyen körülmények között, amikor 30 év leforgása alatt az állomány hazai és anyanyelvi nyomtatványanyaga megkétszereződött, a gyűjtés teljességére vonatkozó remények nem bélyegezhetők romantikus ábrándnak.

Az alapítás óta eltelt majdhogyan két évszázad alatt óriási változás állt be a könyvtermelésben. Már régen nem gondolkozhatunk ötjegyű számokban. Nézzük meg először a magyar könyvtermés alakulását nemzeti bibliográfiáink tükrében. (Az adatok — kivéve az egyes ciklusok előszavában megadott számokat — terjedelem és az egy lapon szereplő hazai és magyar nyelvű címek átlaga alapján becsültek). (Lásd az 1. táblázatot a 180. oldalon).

Statisztikai adatainkban azonban bizonyos értelemben „almát és körte-t” adtunk össze. A különböző évkörű könyvészetek ugyanis más és más anyagot ölelnek fel. Vannak, amelyekben kisnyomtatványok, időszak kiadványok és külföldi nem magyar nyelvű kiadványok, ismét mások, amelyekben a külföldi magyar anyag, végül — különösen a 20. század első két évkörében — a különlenyomatok duzzasztják a számokat. A két utolsó, modern szempontok szerint összeállításra került, könyvészet ezzel szemben tartalmilag erősen válogatott. Hogy milyen szigorú lehetett e tartalmi válogatás, arra Varga Alajosnének a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése statisztikáira alapozott összeállításából vett adatok utalnak,¹³ amelyek szerint 1945–1960-ban 35 709 könyv és 46 384 füzet jelent meg, ahol

Könyv — „minden nem időszaki jellegű — elsősorban nyomdai úton előállított — mű, amelynek belső terjedelme legalább 48 oldal, Magyarországon adták ki és szerepel a Nemzeti Bibliográfiában”.

10. Berlász Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa.* = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971. 143. l.

11. Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története.* Bp. 1981. 113. l. (Markos Béla nyomán.)

Megjegyezzük, hogy éppen a Markos Béla által összeállított nyomdászmutató adatainak számbavétele 1798–1800 táján évi 450 cím körüli mennyiséget eredményez, s ez feltehetően a 19. század első éveire is érvényes még.

12. Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története.* 120. l.

13. Uo.

Összes könyvtermésünk nemzeti könyvészeink szerint
(1910-ig a külföldön megjelent magyar nyelvűek is)

Évkör	Évek száma	Címek száma	Éves átlag	Megjegyzések
1600-ig	100	1 000		Az RMNy csoport kiegészítéseivel
1601—1700	100	5 000		1800-ig
1701—1800	100	25 000	*	* 1712—1772 kb. évi 165,
1801—1860	60	29 000	500	1773—1800: kb. évi 465
1861—1875	15	12 000	800	kiegészítések nélkül,
1876—1885	10	14 000	1400	de különnyomatokkal,
1886—1900	15	29 000	1900	füzetekkel stb.
1901—1910	10	50 000	5000	
1911—1920	10	44 000	4400	
1921—1944	24	150 000	6250 ¹⁴	válogatással, s csak hazai
1945—1960	16	56 000	3500 ¹⁵	kiadványok
Összesen:		415 000		
1961—1975**	15	75 000	5000 ¹⁶	** csak könyv; füzet további + 12 000
1975-ig		490 000 cím		

Füzet — „minden nem időszakai jellegű — elsősorban nyomdai úton előállított — mű, amelynek belső terjedelme legalább 4 és legfeljebb 47 oldal”.¹⁷

Ez a szám (összesen 82 093) messzemenően meghaladja a *Magyar Könyvészet* megfelelő évkörének 56 000 címét, ugyanakkor előbbi látszik némiképpen alátámasztani az OSZK ún. kötelezpéldányos sorainak, az 1952-től megkülönböztetett raktári jelzetű anyagnak a növekedése. Sajnos azonban ezeket a sorokat sem vehetjük statisztikai becsléseink alapjául, mert egyfelől kevesebb anyagot tartalmaznak, mint a tényleges kurrens megjelenés, mivel az önmagukban nem teljes művek sorozati jelzetre kerülnek raktárunkban, s itt már a kötelezpéldányos anyag nincs kikülönítve, másfelől mind a *Magyar Könyvészet*, mind Varga Alajosné statisztikáinál lényegesen többet, mert a 60-as évekig szinte szelekció nélkül minden beérkezést ide számoztak, a különnyomatokat is.

E — statisztikai nehézségeinket illusztrálni kívánó — kitérő után kísérjük meg a hazai könyvtermést, annak növekedését századok szerint felmérni.

14. *Az 1944. évi hazai nyomtatott könyvek jegyzéke.* Összeáll. Patayné Balogh Éva. (Bp. 1972.) Előszó [1], l. Továbbá, újabban: Havasi Zoltán i. m. 358. l.
15. *Magyar Könyvészet. 1945—1960.* Szerk. Komjáthy Miklósné. 5. köt. Bp. 1968. 5. l.
16. Varga Alajosné: *A magyar könyvkiadás 30 éve. 1945—1974.* Bp. 1975. 37. l. (Az 1975. év becsült adat.)
17. Varga Alajosné i. m. 7. és 8. l. (Lapalji jegyzet.)

Összes könyvtermésünk 1975-ig századonként
(1910-ig a külföldön megjelent magyar nyelvűek is)

1600-ig	1 000 cím	
1601—1700	5 000 cím	Kiegészítésekkel
1701—1800	25 000 cím	
1801—1900	84 000 cím	Kiegészítések nélkül
1901—1944	244 000 cím	1920-ig kiegészítések nélkül, 1921-től válogatással
1945—1975	170 000 cím	Az ún. füzeteket is figyelembe véve

Összesen 529 000 cím

E táblázatot vizsgálva, s a 20. századot a még hátralevő 25 esztendővel kiegészítve el kell fogadnunk az RMNY szerkesztőinek azt a vélekedését, hogy századonként ötszörösére emelkedik a könyvtermés. Ezt a megállapítást a 19. század adatai ugyan cáfolni látszanak, ám ezek kiegészítések nélküli egykorú gyűjtéseken alapulnak, s ugyanígy a 20. század első két évtizedének adatai is. Ha további becslésünk alapjául egy újabbkeletű és igen pontos gyűjtést veszünk, Szegleti Ildikó kiváló kimutatását a Veszprém megyei nyomdák teljesítményéről,¹⁸ akkor valósnak kell tekintenünk a századonkénti ötszöröződést. Szegleti Ildikó eredményei szerint:

a Magyar Könyvészet összes adata	új cím-gyűjtés
a veszprém megyei nyomtatványokról	
évkör: 1860—1920	1009 cím
	1472 cím.

Elhagyva régebbi könyvszeteinkből a különlenyomatokat, s a külföldi címeket, viszont tekintetbe véve a pótlásokat, a 19. századra minden túlzás nélkül becsülhetünk 125—130 000, a 20-ra 600—620 000 művet. Így végső fokon 750—800 000-re kell becsülnünk a 2000-ig előállított hazai nyomtatványok számát.

Úgy véljük, hogy ezzel a statisztikai számítgatások kérdését — és az olvasót — már eléggé kimerítettük. Tekintsünk el tehát a további mennyiségi becslésektől és kíséreljük meg a hiánykiegészítések kérdéskörét egy esetleges hiánylista, hiánykataszter összeállítására szempontjából vizsgálni.

2. Egy hiánykataszter összeállítási munkálatai, forrásai

Hiányokat — mint már említettük — pótolni kétféleképpen lehet:

— *passzívan*, vagyis a véletlenszerűen kínálkozó anyag (antikvár válogatás, főlőspéldány-jegyzékek stb.) szelekciója és a kijelölt tételek hasonlításából adódó hiánymegállapítások útján;

— *aktívan*, bibliográfiákból, helyi kutatásokból adódó címanyag hasonlítása, s az így megállapított hiányok lelőhelyének megállapítása, majd másoltatásuk útján való pótlásával.

18. Szegleti Ildikó: *Veszprém megye nyomdászata 1860—1920*. Veszprém 1978. 6. 1.

Előbbi megoldás a Gyarapítási Osztály jelenlegi gyakorlata, utóbbi az RMNY Csoporté a 18. századi és a Gyarapítási Osztályé a külföldi hungarikumok vonatkozásában.

A passzív megoldás természetesen rendkívül munkaigényesnek tűnik, hiszen rengeteg felesleges hasonlítással jár. Pozitívumai azonban — azon felül, hogy nem igényel lelőhely-megállapítást, másoltatást, hanem de facto nyomtatványt eredményez — a jelenlegi időszakban túlsúlyban vannak, ugyanis mostani munkánk során nemcsak retrospektív hiánykiegészítés a célunk, hanem

1. megfelelő szelekcióval az állomány visszamenőleges kétpéldányosra történő kiegészítése,

2. vári olvasótermeink leendő szabadpolcos anyagához kell a szükséges műveket biztosítani,

3. az időközben sajnálatosan szép számmal keletkező raktári hiányokat kell pótolni.

Hogy ez a passzívnak minősített tevékenység a retrospektív állománykiegészítés szempontjából milyen eredménnyel jár, arra csak áttételesen tudunk jelenlegi statisztikáinkból választ kapni. Ha abból a munkahipotézisből indulunk ki, hogy többpéldánybeszerzésünk — gyűjtőköri előírásainkból fakadóan — szinte kizárólag hazai dokumentumokra korlátozódik, s e feltételezés alapján a magyarországi megjelenésű beszerzés statisztikai adataiból levonjuk a többpéldány-gyarapodás számait, akkor a hazai könyvtermés állományunkban való retrospektív kiegészülésére meglehetősen valós statisztikai sort kapunk:

Év	Magyarországi megjelenés	Többespl. beszerzés	Feltételezett hiánypótlás
1974	1861 köt.	1446 mű	kb. 400 mű
1975	1660 köt.	946 mű	kb. 700 mű
1976	2073 köt.	1450 mű	kb. 600 mű
1977	3111 köt.	2253 mű	kb. 800 mű
1978	3171 köt.	1840 mű	kb. 1300 mű
1979	3086 köt.	1655 mű	kb. 1400 mű
1980	2902 köt.	1606 mű	kb. 1200 mű

(Az 1978-tól bekövetkezett, viszonylag jelentős emelkedés magyarázata abban rejlik, hogy a Főpéldányközpont ezekben az években dolgozta fel jegyzékeiben azt az 1850 utáni megjelenésű teológiai szakanyagot, amelyet a szerzetesi rendházak felosztása után gyűjtött be.)

Tényként kell megállapítanunk, hogy ez a passzív hiánypótlás a teljes magyar könyvtermés adott időszakának csak ezrelékekben kifejezhető hányadát eredményezi. Vizsgáljuk meg éppen ezért, hogy az elméletileg eredményesebb aktív hiánypótláshoz szükséges hiányjegyzék-összeállítás milyen munkafeladatokkal jár, s azok mennyivel lehetnének eredményesebbek.

Az első lépés egy hiánykataszter összeállításához az átvizsgálandó bibliográfiák s egyéb források címananyagának összegyűjtése. Próbaként mintegy 400—450 címet gyűjtöttünk ki a szakkatalógus e szempontból számításba

vehető hely-, ill. nyomdatörténeti címanyagából. Közelebbről megvizsgálva e címeket, mintegy 10%-uk bizonyul használhatónak, de tartalmuktól, szerkesztési elveiktől, gyűjtési és leírási módjuktól stb. függően ezek is igen különböző mértékben. Ennek megfelelően e bibliográfiai adatgyűjtés után sorra kell venni a gyűjtött címeket és megnézni a helyszínen, milyen arányban tüntetnek fel lelőhelyet, milyen mértékben szerepel e lelőhelyek között az OSZK, egyáltalán hány gyűjtemény anyagát vették tekintetbe, tehát mennyire valószínű a teljességük stb. stb. E bibliográfiai adatgyűjtés természetesen nem korlátozódhat a helyi, ill. nyomdatörténeti bibliográfiákra.

A következő lépés e bibliográfiák összevetése az OSZK állományával, s ennek alapján az OSZK-ból hiányzó címek megállapítása. Ezek után következik a hiányok kiírása, s a bibliográfiákban megadott lelőhelyek megkeresése másolatkérés céljából. E téren természetesen nem lehet mechanikusan eljárni, mint általában a bibliográfiai adatgyűjtésnél, hanem a hasonlításakor már tekintettel kell lenni arra, hogy a másolatkérést megelőző szelekcióhoz szükséges adatok is rendelkezésre álljanak. Így fel kell tüntetni, hogy az adott, hiányzó címnek másik, azonos szövegű kiadása szerepel-e az OSZK állományában, míg a feldolgozott bibliográfiának — lehetőleg — több lelőhely adatait is tartalmaznia kell ahhoz, hogy a kiadvány ritkaságát lehessen megítélni.

Mindezeknek a kívánalmaknak fényében nézzünk meg egy olyan bibliográfiai összeállítást, amely — meglehetősen egyedülálló módon — valamennyi fenti szempontnak megfelel. Jezerniczky Margit munkája [„*Les impressions en français de Hongrie (1707—1848)*”, Szeged 1933] ez, amely számos lelőhelyen kívül azokat a bibliográfiákat és katalógusokat is feltünteti, amelyekben az említett címekkel találkozott az összeállító, s mindenütt pontos jelzetet ad meg, nem csupán a lelőhelyek sziglját.

Egyébként ez a bibliográfia azért is jó kiindulópont, mert mintegy egyharmadában 18. századi címeket tartalmaz, s ezeknél az RMNY Csoport tevékenységére és tapasztalataira is támaszkodhattunk. (Lásd a 3. táblázatot a 184. oldalon).

Engedtessek meg nekünk, hogy a nagyobb nyomtatékosság kedvéért néhány, jegyzetben közölt észrevételünket más megfogalmazásban, más alalról még egyszer summázzuk:

— a leglelkiismeretesebb bibliográfia sem lehet teljes (ne csodálkozzunk tehát azon, ha egy könyvtár állománya is hiányos). E nem valami újszerű megállapítást a két most elemzettre konkretizálva: az RMNY jelenlegi anyaggyűjtése Jezerniczkyével szemben 92%-os, míg Jezerniczkyé — az eddig ismert francia nyelvű tételek fényében — 94,6%-os. Hangsúlyozni kell, hogy az egyik egy abszolút körülhatárolható, szűk területre vonatkozik, de nem hivatásos vagy hivatalos gyűjtés, míg a másik a teljes hazai és magyar nyelvű nyomtatványanyagot felölelő, ám ugyanakkor a nehezebb feladatot ellensúlyozza, hogy hivatásos bibliográfusok tervszerű munkájának eredménye.

— Az OSZK állománya e típusban (idegen nyelvű hazai nyomtatványok) 1933-ban 60% körül volt (a 18. században 66%-os a 19.-ben 58%-os),

Jezerniczky, ill. az RMNY bibliográfiai adatai és az OSZK mai hiányai

	Jezerniczky adatai ¹				RMNY Csoport adatai				Összesen		
	OSZK lelő- hely	egyéb lelő- hely	ebből csak 1 pld. ismert	irod. adat	OSZK lelő- hely	egyéb lelő- hely	irod. adat	eddig nem ismert	összes cím	össz. OSZK lelő- hely	össz. irod. adat ma
18. sz.	33 ²	13	10 ³	4 ⁴	37	8	1	4 ⁵	50	39 ⁶	27
címek %-a	66	26		8	74	16	2	8	100	78	4
19. sz.	59 ²	21	15 ³	22	—	—	—	—	102 ⁸	76	15 ⁹
címek %-a	58	20,5		21,5					100	74,5	14,5

1. Csak az 1712-től megjelent könyveket és kisnyomtatványokat vettük figyelembe.
2. Az OSZK lelőhelyű kiadványok közül a könyvgyűjteményen kívül, a Kisnyomtatványtárban, Színháztörténeti Osztályon és a Zeneműtárban található volt — Jezerniczky korában még Aprónyomtatványtár — 18. századi nyomtatvány 7, 19. századi 21. Ezeket tehát a könyvek katalógusában hiába kerestük volna, ha OSZK lelőhely nem szerepelne a bibliográfiában.
3. A 34 megadott lelőhelyű, OSZK-ból hiányzó kiadvány közül tehát 25-öt ismert egyetlen példányban a szerző, s ezek volnának azok a nyomtatványok, amelyekről elsősorban ajánlatos másolatot beszerezni.
4. Érdekes módon két irodalmi hivatkozás a Széchényi Ferenc könyvtárának katalógusára vonatkozott, ezekből az egyik ma megvan az OSZK-ban, de friss szerzemény, a másik ma nincs meg.
5. A 4 közül egyik cím egy már begyűjtött, de még ki nem értékelt jegyzéken szerepelhet, míg három címnek lelőhelye is kiderült Jezerniczky bibliográfiájában.
6. E 39-ből 8 OSZK példány a különböző különgyűjteményekben található, s így könyv-katalógusunkban nem szerepel.
7. Petrik 7. kötet alapján még további 8 létező és 1 feltételezett irodalmi adat gyűjthető ki, amelyekkel Jezerniczky bibliográfiája kiegészíthető; az ott szereplő címek 18%-a.
8. Az összes ismert címből Petrik eredeti könyvészetében 34 címet közölt (68%-os teljesség) a 18. századból, és 56-ot (55%-os teljesség) a 19. századból.
9. Végső következtetésünk és megjegyzésünk: az összes ma ismert lelőhelyű cím az RMNY bibliográfiai gyűjtésének hála a 18. századra a címek 96%-a, míg a 19. századra csak 85%-a. Az RMNY teljessége pedig a Jezerniczky-féle bibliográfia fényében: 92%.

míg 1981-re ez a teljesség 75% körülire nőtt (18. sz. 78%, 19. sz. 74,5%), s mindkét esetben a 19. századi anyag a hézagossabb.

— Petrik *Könyvésze*t — nem feledve a teljesítményének joggal járó tiszteletet — igencsak hiányos és kiegészítésre szoruló: a 18. század vonatkozásában 68%-os teljességű, a 19. századra 55%-os, s ismét a 19. század áll rosszabbul.

— A lelkiismeretes és szakértő bibliográfiai adatgyűjtés a 100%-os teljességet megközelítve, 96%-ra emelte a fellelhető művek arányát, szemben a „gondozatlan” 19. századdal, amelyre a Gyarapítási Osztály 15%-ban nem találta lelőhelyet, ha másolatban akarná beszerezni a hiányzó műveket.

Fenti vizsgálódásunk egy kiadványtípus bibliográfiáját elemezte. Az OSZK hiányainak felderítésére számos hasonló és másfajta bibliográfia gondos átnézése volna szükséges, mégpedig az alábbiaké:

- nemzeti bibliográfiák,
- nyomdatörténeti bibliográfiák (egyetlen nyomda, egy város, egy megye stb. viszonylatában),
- személyi bibliográfiák,
- típus vagy témabibliográfiák (pl. ifjúsági és gyermekkönyvek, magyarországi német nyomtatványok stb.),
- külföldi hungarika bibliográfiák,
- könyvkiadói, könyvtári katalógusok.

Önmagukban e típusok egyike sem elégséges, mint látni fogjuk még a nemzeti bibliográfiáké sem. Vizsgáljuk meg tehát e bibliográfia típusokat, mit remélhetünk tőlük hiánykataszterünkhöz?

Retrospektív nemzeti bibliográfiák

a) Teljesség

Mint már láthattuk, 1801-től (1800-ig a probléma az RMNY bibliográfiai munkálatai révén már jó kezekben nyugszik) 1920-ig nemzeti könyvészetünk korántsem teljes. A már vizsgált esetben átlagosan 55%-os volt a teljesség. Szegleti Ildikó ugyancsak fentebb említett gyűjtésénél meg, amikor az 1009 régebbi címet 1472 új címmel bővítette, éppenséggel 40% körül mozgott. Ennek az aránynak az el nem túlzott voltát támasztják alá az RMNY Csoport tapasztalatai is:

Petrik eredeti 1—4. kötete a 18. századra	11 630 cím
Petrik 5. kötet	7 660 cím ¹⁹
Petrik készülő 7. kötet	kb. 4 000 cím ²⁰
Összesen	
	23 290 cím

Az alaplú a teljes, újkeletű gyűjtéssel kiegészítetthez viszonyítva az adatoknak mintegy 50%-át tartalmazta.

Az általunk ugyancsak közelebbről megvizsgált nyomdatörténeti bibliográfia, Ulreich Tibor szombathelyi vonatkozású összeállítása²¹ — amely, mint később látni fogjuk, ugyancsak távol áll a teljességtől — 1848—1850-re összesen 27 Szombathelyen nyomtatott kiadványt regisztrál. Ezekből Petrik

19. *Magyarország bibliographiája 1712—1860. VI. Nyomda és kiadástörténeti mutató.* Bp. 1972. Markos Béla előszava 5. l.

20. Borsá Gedeon adatai (szóbeli közlés, amely becslésen alapul).

21. Ulreich Tibor: *Szombathely nyomdái napjainkig valamint termékeik 1787-től 1900-ig.* Szombathely 1961.

bibliográfiája mindössze 4 címet ismert. Ha tekintetbe vesszük, hogy a Petrik által nem említett tételek közül 9 periodikus kiadvány (értésítő, directorium stb.), s ezeket figyelmen kívül hagyjuk, a fennmaradó 18 tételből 4 még mindig csak 20% körüli teljességre utal.

1921 utáni új bibliográfiáink ebből a szempontból sokkal kiválóbbak, bár természetesen — a regisztrálandó anyag nagyságrendje következtében — a teljesség tekintetében ugyancsak lehetnek hiányok. Tapasztalataink, gyakorlatunk alapján azonban azt mondhatjuk, hogy e kiadványok megközelítik az optimális teljességet, illetve esetleges hiányaik zömmel tudatos válogatásból adódnak.

b) Lelőhely-közlés

Lelőhely-közlés tekintetében ugyancsak az új, 1921—1960 évkörökre terjedő, Komjáthy Miklósné által szerkesztett bibliográfiák nyújtják az optimális lehetőséget egy esetleges retrospektív hiánypótláshoz. Az OSZK-jelzetek szerepeltetésével biztos támpontot nyújtanak, szemben a korábbi évkörök *Magyar Könyvészeteivel*, amelyek közül csak az 1860-ig terjedő kötetek utalnak M betűjelükkel az OSZK állományára.

Kényelmi szempontból legfeljebb azt fájlatthatjuk, hogy az egyéb leelőhelyek közlése az új könyvészetekből hiányzik, ezek azonban a Retrospektív Bibliográfia Szerkesztőségében a gyűjtött cédula-anyagon — amennyiben volt leelőhely — visszakereshetők.

c) Munkaigényesség

Mindazoknak a címeknek, amelyeknél OSZK-leelőhely nem szerepel, tényleges állományi hiányként való megállapítása a katalógusokkal való összevetést igényli. E szempontból tehát 1920-ig terjedő könyvészeteink egyszerűen nem is jöhetnek számításba, oly sok lenne bennük a hasonlítandó tétel. Az 1921—1944. évi *Magyar Könyvészet*²² esetében ezzel szemben az alábbi mintavételi eredményre jutottunk a különböző műfajok (Versek, regények, ifjúsági irodalom stb.) 10—10 lapnyi terjedelmű, mintegy 450—450 címét vizsgálva:

2200—2300 címből leelőhely nélkül közölt mindössze 34 tétel, vagyis 1,5%, ami a teljes, mintegy 150 000 címet tartalmazó bibliográfia vonatkozásában kb. 2250 leelőhely nélküli címet jelentene. Ezt a számításunkat más adattal is alátámaszthatjuk. Az 1944. évi — külön kötetben korábban közreadott — könyvészet 4820 tételéből²³ összesen 100 körüli címet gyűjtöttek más könyvtárak állománya alapján, s noha ebben az évben kétségkívül hiányosabb volt a kötelespéldány-szolgáltatás, mint más években, a 2%-ot ez a mennyiség sem haladja meg.

22. *Magyar Könyvészet 1921—1944.* Szerk. Komjáthy Miklósné. 7. köt. Magyar irodalom. Bp. 1980.

23. 1944. évi könyvészet i. m. [1] l.

A munkaráfordítás igénye itt tehát inkább a kigyűjtés terén jelentkezik. Az 1921—1944 évkörben 150 000 címet, az 1945—1960 évkörben pedig 56 000-et átrostálni, ámbár gyorsan lebonyolítható, de meglehetősen hamupipókei feladat.

A munkaigényesség másik oldala az adatok pontosságából adódó könnyebb vagy nehezebb hasonlítási lehetőség. Ami érmünknek ezt az oldalát illeti, itt Kozocsa Sándor és Komjáthy Miklósné, a két szerkesztő-bibliográfus személye „garantálja” a megbízhatóságot, 1860-ig pedig a címek egy részénél, ahol autopsziából történt a leírás, az adatok bő részletessége nyújt segítséget a hasonlításhoz. Nem így áll a helyzet Petrik Géza pusztán hirdetésekben kiemelt adataival, vagy a nem általa szerkesztett évkörökkel. Az 1901—1910. évi bibliográfia általunk vizsgált 50 címéből 4-nél volt hibás az adatközlés (még hozzá a szerző nevével), az 1861—1875-ös 50-nel szemben, ahol mindössze egy név volt hibás.

Nyomdatörténeti bibliográfiák

A nyomdatörténeti bibliográfiák levéltári kutatások és helyi gyűjtemények átvizsgálásából adódó, autopszia alapján történő címleírások révén, legalábbis elvileg lényegesen teljesebbek — szükségszerűen — mint a retrospektív nemzeti bibliográfiák. Éppen ezért egy-egy város vagy község, egy-egy megye ilyen irányú könyvészeteit, nem is szólva az egyetlen nyomda működését feltáró tudományos igényű összeállításokról, mindenképpen fel kellene dolgozni egy hiánykataszterhez, sőt talán ezeket kellene elsősorban figyelembe venni. Természetesen azokról a boszorkányokról, amelyek nincsenek, nem eshet szó: sajnálatosan kevés egyelőre az ilyen bibliográfiák száma. Az újabb időkben ugyan számos e témakörbe vágó könyvészet selent meg, vagy készül — részben az egyetemen a könyvtáros tanszék égisze alatt — ezek azonban egyelőre részben nem hozzáférhetők, részben pedig igen meghatározott korokra vonatkoznak.

a) Teljesség

Teljesség szempontjából ezek a művek kétségkívül minuciózusabb gonddal készülnek, mint az összefoglaló nagy nemzeti könyvészetek. Annak ellenére azonban, hogy — már csak lokálpatriotizmusból is — minden aprócska nyomtatványt is igyekeznek feltárni, szükségszerűen ezek sem teljeseek. Példaként egy olyan nyomdatörténeti összeállítást elemzünk, amely 18. századi anyagot is tartalmaz, s ezért a megfelelő apparátussal és szakértelemmel összegyűjtött RMNY-adatok fényében vizsgálható. Ulreich Tibor már említett szombathelyi nyomdatörténeti bibliográfiája ez a mintadarab, amelynek összevetése az RMNY-Csoport adatgyűjtésével a 4. sz. táblázatban szemléltethető. Megjegyezzük, hogy ezt a bibliográfiát az RMNY adatgyűjtése során, már feldolgozta.

Összes ismert cím (RMNY + Ulreich)	RMNY adatok				Ulreich adatai					
	címek száma	OSZK lelő- hely	egyéb lelő- hely	irod. adat	címek száma	OSZK lelő- hely közlés	OSZK- ban tény- lege- sen	egyéb lelő- hely	irod. adat	lelő- hely kieg. RMNY- hez
absz. szám 115	114 ¹	59 ²	29	26 ³	89	12 ⁴	49	54	23	15 ⁵
% 100	99,1	51,3	25,2	22,6	77,3					13

1. Ulreich adataiból 1 a feldolgozáskor úgy látszik kimaradt.
2. Ebből 24 nyomtatvány a Kisnyomtatványtárban található.
3. Az irodalmi adatok zömmel éppen Ulreich munkájának feldolgozásából adódtak, mivel az ott közölt lelőhelyeket az adatgyűjtés nem tüntette fel.
4. Ezek közül 1 cím ma már nem lelhető fel.
5. Amennyiben az Ulreich által közölt lelőhelyek ma is érvényesek, lelőhely nélkül mindössze 12 cím, az összes ismertnek 10,4%-a maradt, ezek egy része periodikus kiadvány (értesítő, directorium), amelyek megjelenése feltételezhető, de valójában csupán következtetés. Érdekes, hogy 1 cím ismét, csakúgy, mint Jezerniczknél, a Széchényi Ferenc könyvtárának katalógusából vett adat, amelyhez kiadvány ma már az OSZK állományában nem lelhető fel.

E bibliográfia, noha Petrik eredeti összeállításánál jóval *teljesebb* (az ottani 39 szombathelyi nyomtatvánnyal szemben 89), az RMNY Csoport adatgyűjtésének mégis mindössze háromnegyed részét tartalmazza. *Lelőhelyeket* közöl ugyan, de csupán egyetlen egyet minden címnél, s ezek egy része is az adatgyűjtés óta eltelt időben feltehetően érvényét veszítette, így az esetleges másolatok bekérésének sem elbírálásakor, sem lelőhelyük megállapításakor nem teljes értékű. Munkaigényesség szempontjából leírásai megfelelő támpontot adnak a hasonlító munkához, időrendi felállításá miatt azonban e feladat megoldása meglehetősen idővesztéssel és a betűrendes katalógus menti ide-oda száguldással jár. S így is kevésbé eredményes, a bibliográfiai feltárással szemben, a könyvkatalógusban való hasonlítás, miután a kisnyomtatványtári címek száma meglehetősen magas. Más nyomdatörténeti bibliográfiák hasonló problémákat vetnek fel, különösen mivel anyaggyűjtésükben inkább helyi gyűjteményekre támaszkodnak. Ez mindaddig így lesz, amíg az OSZK nem vállalkozik nyomdász-, illetve kiadói katalógusok felállítására. Ilyenek ugyanis jelenleg csupán az RMNY Csoportnál vannak, és — természetesen — az ISBN-számok bevezetése óta, Feldolgozó Osztályunk is építi a hazai hivatásos kiadók katalógusait.

Személyi bibliográfiák

Egy hiánykataszter összeállításánál az a kutatási szempontból sajnálatos tény, hogy igazán alapos személyi bibliográfiánk meglehetősen kevés van, nem jelent hátrányt. Szerzői életműveket a cikkeket, tanulmányokat, kriti-

kákat is tartalmazó teljességig természetesen csak e bibliográfiáknak kell tartalmazniok, míg a hiánykataszter összeállításához a Szinnyei-teljességű biobibliográfiák is teljesen elegendők volnának. Ilyeneket azonban — amennyiben napjainkig vizsgáljuk a könyvtermést — csak fáradtságos munkával, számos monográfia, nekrológ stb. átvizsgálásával lehetne összegyűjteni. (Gulyás Pál kéziratának megjelentetése — minden probléma és nehézség ellenére, amellyel átfésülése és korrekciója járhat — e szempontból is óriási nyereség volna.)

Mi mindenesetre először Szinnyei köteteivel kezdtük „kísérletünket”. Mindjárt az első választott névnel, Falk Miksánál némiképpen megakadtunk, e találomra kiszemelt szerző ugyanis a megfelelő kötet²⁴ megjelenésekor még nem fejezte be földi és szerzői pályafutását. A Szinnyei által felsorolt publikációkból, szám szerint 16-ból, mindenesetre két — választóihoz intézett — beszédének szövege és 4 fordítása hiányzik az OSZK állományából. (Mivel azonban utóbbiak közül 3 franciából németre fordított szépirodalom, míg 1 cím egy tankönyv fordítása németből magyarra, s ennek más kiadása meg is található az OSZK-ban, itt pótlásra érdemes hiányról kevéssé beszélhetünk.)

Két másik „mintavételünk”-nél szám szerint kevesebb volt a hiányzó cím, ill. kiadás, ám ezekben az esetekben a kiválasztott személyiség olyan jelentős volt, hogy feltehetően elődeink is nagyobb súlyt helyeztek műveik minél teljesebb begyűjtésére.

Vajda Péter (címszava 1914-ben jelent meg)²⁵ a Szinnyei kötet megjelenéséig kiadott művei és fordításai közül — összesen 21 tétel — 2 nem szerepel az OSZK állományában, mindkettő átdolgozás, s ugyancsak átdolgozás, az *Ifjabb Robinzon* az OSZK állományának többlete. Vajda Jánosnál²⁶ Szinnyei 28 tételt sorolt fel, ebből egy hiányzott a katalógusból (*Büszkének. Elbeszélések. 1909.*), míg többlet — Szinnyei megfelelő kötetének időhatárán belül — három is akadt.

E csekélyke „mintavétel” tehát a személyi bibliográfiákkal való munkának a befektetett energiához mérten aránytalanul kicsi gyümölcsét ígéri.

Mint hogy egy fontosabb területre vonatkozik, Botka Ferenc elsőkiadás-bibliográfiáját²⁷ is elemeztük, néhány találomra választott névvel. Többletet ebben az esetben az OSZK nem igen mutathat fel, mivel ez a fontos összeállítás (amely sajnos, még meglehetősen a betűrend elején tart) egyik forrásául éppen a nemzeti gyűjteményt tekintí. „Többlet” csupán akkor jelentkeznék, ha feltáró munkánk Botka Ferenc adatgyűjtését ráérne hasznosítani. Több „nem láttam”-megjegyzés ugyanis abból adódik, hogy a bibliográfiában irodalmi adatgyűjtésből származó, szerző nevéhez kötött első kiadás az OSZK-ban anonim műként címénél szerepel.

Ha sorra vesszük a „felmért” szerzőket, azt találjuk, hogy Amadé László 4 művéből 1 (az RMNY által szerencsére példányból és nem csak irodalomból ismert) tétel hiányzik, Ambrus Zoltán 41 önálló műve közül 1, az Arany János neve alatt felsorolt 18 önálló műből, fordításból stb. egyetlen

24. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 3. köt. Bp. 1894. 99–100. h.

25. Szinnyei i. m. 14. köt. 765–767. h.

26. Szinnyei i. m. 14. köt. 756–758. h.

27. Botka Ferenc: *A magyar irodalom első kiadásai*. [1.] köt. Bp. 1973.

egy sem (még az 1973-ban hiányzó, csak irodalomból ismert *Szabadság zengő hárfája* is bekerült azóta állományunkba).

Ányos Pál 8 első kiadással szerepel, ezekből három irodalmi hivatkozás alapján, Botkánál. Az RMNY-gyűjtés valamennyit kimutatja az OSZK állományában, de egy közülük friss beszerzés, egy anonim mű, egy pedig régi müncheni jelzettel szerepelt, ez utóbbi kettő kisnyomtatvány. Elő- és utószavait tartalmazó kiadványok természetesen szintén fellelhetők az OSZK-ban.

Aranka György esetében is inkább a feltártsági fokkal van, illetve, megfelelő feldolgozói kapacitás esetén, lehetne vitánk: 16 itt leírt első kiadású művéből mindössze egyet nem lehetett a könyvkatalógusban kimutatni, ez irodalmi adat és kisnyomtatvány. A további két, Botka Ferenc által irodalomból kigyűjtött tétel még régről eredő anonim címfelvétel alatt lappang, s még egy „többlet”-ünk is akad, a *Vergleichung zwischen Engellands und Ungarns Regierungsform* c. fordításnak egy az itt megadottnál egy évvel korábbi kiadása — legalábbis katalógusszinten korábbi. A végső következtetés, amelyet e személyi bibliográfia vizsgálata alapján levonhatunk, ismét csak az, hogy ezzel a forrástípussal csak munka volna, eredmény nélkül, mivel az összes átnézett cím közül egyetlenegy volt olyan, amely nem irodalmi hivatkozásból származik, tehát némi eredménnyel kecsegtetően kereshető.

Botka Ferenc másik jelentős bibliográfiai összeállításából,²⁸ a *Magyar szocialista irodalom (Első kiadások 1945-ig)* címűből már lényegesen rosszabb képet kapunk az OSZK állományi teljességéről. Ez azonban nem újkeletű felfedezés, régóta ismert, hogy a külföldön megjelent baloldali magyar kiadványok tekintetében sok a pótolni való úr. Mivel azonban a bibliográfiában sok az emigráns szerzők oeuvrejéből közölt adat, sok a pusztán irodalmi hivatkozás is. Ezek pedig nem mindig megbízhatók, ellenőrzésük meg olyan mérhetetlenül munkaigényes, hogy ismét nem lehet a gyarapítási feladatok közé besorolni. Vegyük példaként mindjárt a név szerinti első szerzőt, *Abet Ádámot*. A bibliográfia hat tételéből négy szerepel az OSZK állományában, egyikük éppenséggel ItK-adatból lett újabbkeletű beszerzés révén a kutatás számára is hozzáférhető mű (a 100. tételszám). Két tétel hiányzik; egyik a 99. sz. *A jólét megszerzése 1924*. Gulyás Pál biobibliográfiájában sem szerepel,²⁹ míg a másik, a 101. sz., amelyet Botka Komlós Aladár egy tanulmánya alapján közöl, Gulyás Pálnál 2. — 6. sz. alatt található, ezzel a megjegyzéssel „...hangjegyszövegek Kedves Imre zongorakíséretével”, ráadásul a Komlós Aladár-féle *Szerelmi Óda* Gulyásnál *Szerelmi Óhaj*. Vagy pl. a 806. sz. tétel — ismét csak hivatkozás — Köves Miklós (Kahána Mózes): *Hat nap és a hetedik*. Kolozsvár 1940. Meglehetősen újkeletű beszerzés, s Köves Miklós neve alatt „terül el” a katalógusban. A Horthy-korszak frissen megjelent első (pontosabban 7.) kötetének 120. lapjáról bányásztuk ki egy másik „nem láttuk” megjegyzésű irodalmi adat pontosítását, az 539. tételszámút. Ez „Gál László: *Novellíra*. Bp. 1922.” volt, megint csak irodalomból kigyűjtötten, és Fábrián György — Gál László — Harsányi Tibor:

28. Botka Ferenc: *Magyar szocialista irodalom. (Első kiadások 1945-ig.)* Szerk.: —. Bp. 1975.

29. Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. 1. köt. Bp. 1939. 17. h.

Novellyra. Bp. 1923-má módosultan már fel is lehettük, s ismét egészen recens gyarapodásnak bizonyult.

Ez a fajta, a kutatás szintjét megközelítő, adatpontosítás már csak a bibliográfusnak okozhat örömet, aki egy gondosan megszerkeszthető címmel növeli gyűjtését, a gyarapítónak azonban aki csak hiánykataszterébe biggyeszt egy újabb, lelőhely nélküli cédulát, mert pontosítása nem mindig esik egybe egy már meglévő művel, aligha jelent sikerélményt.

Most mellőzzük e bibliográfia külföldi adatait (amelyek egyébként elszomorítóan nem rendelkeznek nyomtatványi „háttérrel” az OSZK állományában), mert a hazai anyag teljességével foglalkozunk. (Már ti. e tanulmány foglalkozik azzal, mert gyarapítási szinten igyekszünk e hiányainkat mikrofilmen bepótolni.) A hazai szerzőkkel kapcsolatban kb. ugyanazt állapíthatjuk meg, mint az előzőkben tárgyalt első-kiadás-bibliográfia adatairól: ritka kivétellel teljes az OSZK állománya, s inkább feltárási problémák adódnak, mint tényleges „fehér foltok”. Ráadásul, szocialista irodalomról lévén szó, e könyvészetben egy-egy szerzőnek nem is valamennyi műve szerepel, hanem csak a témába illők, s így felesleges párhuzamok adódnának e szerzők életművének összeállítása során.

A személyi bibliográfiák e — meglehetősen felületes — vizsgálatából általánosítható tanulságok:

— *Teljesség* szempontjából nem sok többletet ígérnek, feltéve, hogy nem csupán a könyvkatalógus, hanem a különgyűjtemények szintjén és bibliográfiai pontosítás segítségével keresünk;

— *Lelőhely* terén nem nyújtanak segítséget, hiszen életműfeltárás és nem kézbevitelhez való segítségnyújtás az elsődleges céljuk;

— *Munkaigényességük* — bár egyetlen szerző művéről lévén szó, rendkívül gyorsan megközelíthetőnek tűnnek — az adatok ellentmondásossága, egy-egy irodalmári felületesség vagy tévedés átöröklése vagy egyéb ok folytán, olykor meg az OSZK katalógusainak erdejében való tévelygés következtében, aránytalanul nagy. Ráadásul minden irodalmi adatot még egyszer verifikálni kellene, mielőtt keresni kezdenénk, nehogy nem létező, esetleg már megcáfolt létezésű művek keresésével még az OSZK tekintélyét is romboljuk.

Szakkbibliográfiák, témabibliográfiák

Egy szaktudomány, egy téma bibliográfiája nem minden esetben lehet hasznos a mi igényeink tekintetében. Akárcsak a személyi bibliográfiák, minél nagyobb, minél teljesebb anyaggyűjtésen alapszik egy-egy ilyen összeállítás, minél több segítséget nyújt a kutatónak, annál kevésbé használható, többnyire, egy esetleges hiányjegyzék összeállításához. Ez paradoxnak tűnhet, de természetes, hiszen mást keres a kutató és mást a kutatót a könyvtár minél teljesebb állományával szolgálni kívánó könyvtáros. Így aztán egy igen gazdag bibliográfia, amely levéltári forrásokat, kéziratokat is felölel, tanulmányokat is tüntet fel, folyóiratokat, gyűjteményes köteteket is elemez, mutatói segítségével gyorsan eligazítja a kutatót, ám a számára fontos tételek kiszűrésében nem támogatja a könyvtárost. (Gondoljunk

csak Kosáry remek kézikönyvére, amely nélkül történettudományi kutatásokat megkezdeni egyszerűen nem is érdemes, ám aligha lenne alkalmas akár egyetlen az OSZK-ból hiányzó tétel felderítésére is.)

E bibliográfiáknál tehát eleve arra a következtetésre kell jutnunk, hogy csak lelőhelyet is közlő, igen körülhatárolt területet felölelő és a könyveket és folyóiratcikkeket jól elkülönítő összeállításokkal „kifizetődő” foglalkoznunk.

Egy ilyen könyvészetet, [Szentkuty] Drescher Pál gyermekkönyvbibliográfiáját³⁰ az OSZK állományának különösen hiányos területeit felmérve, méricskeltük a teljesség szempontjából.³¹ E gyűjtés közel 1000 tételt tartalmaz, amelynek mintegy 38%-a pusztán irodalmi adat, 15%-nál szerepel más könyvtár, mint lelőhely és 47%-a volt meg az összeállításakor (1934-ben) az OSZK állományában. (Az ott szereplő címeknek kb. egynegyede ma is hiányzik.)

Egy véletlen hozta tudomásomra a bibliográfia összeállításának körülményeit. Zolnay Vilmos beszélt el, hogy „besegített” Dreschernek, s mint-hogy éppen egy pestkörnyéki faluban nyaralt, a HÉV-en utazgatva jegyeztette ki Petrik könyvészetéből a gyermek- és ifjúsági könyvekre vonatkozó adatokat. *Teljesség* szempontjából tehát feltétlenül többet nyújt, mint a megfelelő időszak retrospektív bibliográfiája, noha az OSZK jelenlegi állományának az 1934-hez viszonyított kiegészülését vizsgálva, igen-igen sok kiegészítő címet lehetne találni csak a már megnevezett szerzőktől. *Lelőhely* tekintetében is segíti a másolatot beszerezni kívánót, amennyiben megadja — mint említettük a tételek 15%-ánál — egy-egy gyűjtemény szígláját, a kérdés csak az, fellelhetők-e még ezek a művek. Ez az anyag ugyanis sajnálatosan „tünékeny”, mint ezt aukciós katalógusok hasonlítása során — ha nagyritkán gyermekkönyv kerül kalapács alá — magunk is tapasztaljuk. *Munkaigényesség* tekintetében még bajosabb a helyzet, Petrik ugyanis igen sok címet csak hirdetések, könyvkereskedői reklámok alapján vett át, s Drescher sem egészítette, nem is egészíthette ki ezeket. (Nem az volt ugyanis a célja, hogy a hazai gyermekkönyvtermés egészét bemutassa, csupán a gyűjtők figyelmét akarta egy ritka, használat következtében gyorsan pusztuló, s hazai könyvkiadásunk, sőt művészettörténetünk szempontjából jelentős műfajra felhívni, gyűjtési kedvüket ebbe az irányba terelni.) S végülis, ha sikerült egy-egy címet meghatározni, hiányát megállapítani, a gyarapító azzal a kérdéssel szembesül: érdemes-e egy illusztrációinak színezésével, esztétikumával is ható műfajt másolatban pótolni?

Egy másik ilyen körülhatárolható típus bibliográfiája, amelyet a Gyarapítási Osztály „hivatalból” dolgozott fel, a minikönyvek könyvésze volt. Az eredmény „mellbevágó”: mintegy 1000 tételből több mint 300 címet reklamáltunk (kurrens — az utolsó két évtizedben megjelent — kiadványokról lévén szó), s e reklamációk 10%-a volt eredményes.

E típusok vizsgálatánál — a már említett lelőhely-feltüntető és körülhatároltsági követelmény mellett — még azt a következtetést szögezhetjük

30. Drescher Pál: *Régi magyar gyermekkönyvek. 1538—1875.* Bp. 1934.

31. Wix Györgyné: *Az OSZK állományának fehér foltjai.* Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. 221—246. l.

le, hogy ilyesfajta bibliográfiák feldolgozásakor a gyarapítónak azt is meg kell fontolnia, a kiderített hiányokat másolat útján elegendő-e pótolni. A gyermekkönyveknél az erre a kérdésre adott válasz nem egyértelmű, a minikönyveknél viszont abszolúte negatív. (Csak azért dolgoztuk fel annak idején, mert kurrens anyag volt, s így tudtuk, hogy eredeti kiadványokat tudunk még beszerezni, másolatot e — többnyire eredeti nagyságról fotomechanikus úton kicsinyített — kiadványokról nem szabad begyűjteni.)

Külföldi hungarika bibliográfiák

Mind ez ideig — e cikk célkitűzéséből fakadóan — kizárólag hazai és magyar nyelvű kiadványokat tartalmazó könyvészeteket próbáltunk nagyító alá venni. Csak a teljesség kedvéért szeretnénk azonban a külföldi hungarikumok bibliográfiáiról is szót ejteni. Egy-egy ilyen bibliográfiát vizsgálva, elsősorban azt fogjuk tapasztalni, hogy a személyi-intézményi hungarikumok relatíve körülhatárolható területén kell maradnunk, a tartalmi hungarikumok parttalan vizeire nem szabad eveznünk.

Két összeállítást vettünk mintavételünk alapjául, Carla Corradi³² és Czigány Magda³³ bibliográfiáit.

Corradi az olasz nyelvű finn-ugrisztikai érdekű kiadványokat vizsgálta. Magyarországra vonatkozó kötetéből a szerzői hungarikumokat vettük számba, s azokat a címeket, amelyekben az Ungheria, ungheresi szó szerepelt, tehát a gyarapítónak a magyar vonatkozást azonnal fel kellett ismernie. 152 ilyen tételből 116-ot (76%) találhatunk meg állományunkban. A kiadványok megjelenési idejét és az idevágó hiányok arányát vizsgálva, érdekes képet kapunk nemcsak az olasz—magyar kapcsolatokról, de gyarapítási munkánkról is.

Évkör	Meglevő címek	Hiányzó címek	
1900 előtti	10	4	Csak a 18. sz.-től
1901—1925	2	1	
1926—1944	43	18	
1945—1960	14	—	
1961—1979	47	12	Ebből 4 tudatosan nem
év nélküli	—	1	

Emeljük ki még egyszer, hogy a Horthy-korszak szoros politikai kapcsolatai idejéről számba vett 61 mű közül 18 (mintegy 30%) nem került be állományunkba annak idején (valójában ennél is jóval többet nem szereztek be kurrensen, mert néhány cím az utóbbi évek beszerzéséből származik). Az utolsó 20 évből ezzel szemben 59 címet regisztrált Corradi, s

32. Corradi, Carla: *Bibliografia delle opere in italiano di interesse finno-ugrico. 1. Sezione ungherese*. Napoli 1981.

33. Czigány Magda: *Hungarian literature published in English translation in Great Britain 1838—1968*. London 1969.

ebből hiány mindössze 12, illetve valójában 8, mert a *Pál utcai fiúk* 4 újabb kiadását tudatosan nem gyűjtöttük be. Ez tehát mintegy 14%.

Czigány Magda munkája lényegében hasonló anyagot tár fel angol vonatkozásban, mint Corradi az olaszban. Hasonlítási eredménye a következő:

Évkör	Meglevő címek	Hiányzó címek
1900 előtti	35	6
1901—1925	21	3
1926—1944	34	13
1945—1960	28	6
1961—1969	29	—

Összesen 192-ből: 147 meglevő, 28 hiányzó, 17-ből más kiad. van. A teljesség — a más kiadásban meglevőket figyelembe véve, mivel gyűjtésről és nem bibliográfiai teljességre törekvésről szólunk — 85%.

Következtetésünk ezekből az elemzésekből: külföldi hungarika könyvészetet csak akkor érdemes feldolgozni gyarapítási szempontból — ha

— friss kiadványokat is közölnek, amelyek kereskedelmi forgalomban még kaphatók lehetnek (így Corradi-nál még 12 tétel beszerzésére lehet esélyünk, mert többségükben 1978—1979 körüli megjelenések, ami egyébként szépen példázza az olasz nemzeti bibliográfia teljességét és frissességét, Czigány Magda bibliográfiájából pedig 5 eddig hiányzó fordítás került be hozzánk a mű 1970-ben történt első hasonlítása óta);

— a fordítók és egyéb közreműködők adataira is kitérnek, mert csak így lehet elkerülni azonos szövegű fordítások több, változatlan (új kísérő tanulmány, jegyzetek stb. nélküli) szövegű kiadásának teljesen fölösleges begyűjtését.

Katalógusok

A katalógusokkal való munkát egy kiváló kollégánk a lekváros buktáéhoz hasonlította, amelynek tenger tésztájában elrejtett parányi lekvárkájához csak nehezen lehet eljutni. A katalógusok (legyenek antikvár, aukciós, kiadói vagy könyvtári katalógusok) tenger kijelölt tételéből — először ugyanis az érdekes és számításba jövő címeket ki kell jelölni — a ténylegesen hiányzókat kiszűrni csak fáradtságos hasonlítással lehet. A legutóbbi 8 magyarországi könyvaukcio katalógusaiban összesen 5284 magyar érdekű cím volt, ezeket feldolgozva 115 állományunkból eddig hiányzott címet leltünk, s 14 raktári hiányt. Nem mondható remek határfoknak!

S mégis vitán felül áll, hogy éppen a passzív beszerzés kapcsán az antikvár katalógusokat sorra-rendre fel kell dolgoznunk, hiszen itt minden tétel mögött — legalábbis potenciálisan — nyomtatvány és nem pedig másolat rejlik. Sajnos gyakran potenciális ez a nyomtatvány, mert mire a posta külföldről hozzánk, majd tőlünk visszajuttatja a kérdéses címet, addigra

azok már elkelték, s a Gyarapítási Osztályon csak egy címleírás marad az ún. „antikvár gyűjtőben”. A Főlöspéldányközpont jegyzékei mindent megelőzően hasznosak: ha ezekből állapítunk meg hiányt, az hamarosan megszűnik hiány lenni, mert az OSZK első helyen áll a szétosztási jegyzékekben magyar és magyar vonatkozású anyagnál.

Könyvtári katalógusokat vizsgálva, a külföldi magyar gyűjtemények katalógusai kecsegtetnének eredménnyel, legalábbis elvben. Gyakorlati tapasztalatunk nem ezt az elméletet igazolja, ha magyar nyelvű kiadványokról van szó. Hiába kecsegtetnek elvben új, viszonylag friss megjelenésű, tehát még beszerezhető magyar nyelvű külföldi címek ígéréttel, ezeket az ígéretek nem váltják valóra. Például az egyik legnagyobb amerikai, s vitán felül a legnagyobb kanadai magyar nyelvű könyvtári gyűjtemény, a Toronto Central Library 1971-ben adta ki magyar anyagának katalógusát.³⁴ Összesen 2326 címből csak 162 nem volt hazai (vagy szocialista országból való), s ezek egytől-egyig szerepelnek az OSZK állományában. Sőt, a katalógusban szereplő termékenyebb külföldi magyar szerzőknek (pl. Cs. Szabó László, Wass Albert stb.) 1971-ig megjelent műveiből az OSZK-ban lényegesen több van meg, mint Torontóban. (Ez azonban nem a gyarapítási munka öndicsérete kíván lenni, hanem annak leszögezése, hogy erre a feladatra, mint fő célra koncentráló apparátus természetszerűleg nagyobb hatásfokkal dolgozik, mint egy olyan intézmény, amelynek csak helyzeti előnye van.) Más a helyzet a külföldi tartalmi hungarikumokat is feltáró katalógusokkal, illetve a „magyar, magyarországi, Budapest, budapesti, osztrák — magyar, továbbá Kossuth, Bartók stb.” kulcsszavakat és utalásokat tartalmazó címek géppel történő kiíratásával. Elsősorban az ilyen jellegű új gyarapodások jegyzékei, másodsorban a gépi adatszolgáltatások igen kifizetődők, s ez a jövő útja egyben.

Nem maradhat említés nélkül egy — tapasztalataink szerint igen hasznos — katalógustípus: a hazai nem hivatásos kiadók, tudományos intézetek, múzeumok, felsőoktatási intézmények stb. kiadványainak katalógusai. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének statisztikái szerint a jelenleg megjelenő összes hazai kiadványból a nem hivatásos kiadók — jobbára sokszorosított formában — egyre növekvő számú címet produkálnak.³⁵

	1970	1971	1972	1973	1974
Hivatásos kiadók	3358	3728	4098	3954	3969
Egyéb kiadók	1435	1808	2550	2940	3312

34. *Hungarian books — Magyar könyvek. A catalogue of the holdings of the Languages Centre Metropolitan Toronto Library.*

35. Varga Alajosné i. m. 348. l.

Mint látjuk e tabellából, a hivatásos kiadók produkciója jobbra stagnál, míg a nem hivatásosaké növekszik. Antal László tanulmányos összeállítása *A nem hivatásos könyvkiadásról*³⁶ 1979. évi adatokat regisztrál: ebben az évben nem hivatásos kiadóknál 4017 cím jelent meg, 683 közreadó kiadásában — s ez a teljes magyar könyvkiadói termésnek mintegy a fele. A kötelepéldány-szolgáltatás teljessége szempontjából nem közömbös e közreadó testületek megszólása:

Az intézmény típusa	Száma	Címek száma
Kiadói apparátussal rendelkezők (pl. Népműv. Propaganda Iroda, Lapkiadó Vállalat)	kb. 30	921
Bizonyos rendszerességgel publikáló testület (főleg tudományos, pl. főiskola, múzeum stb.)	kb. 250	2118
Kiadói tapasztalatokkal nem rendelkező vállalat, szövetkezet stb.	kb. 400	978

Gyakorlatunk azt bizonyítja, hogy már az itt számba vettek közül sem minden cím kerül beszolgáltatásra, de ezen felül — házi sokszorosításban — még számos kiadványt publikálnak olyan közreadók, amelyek az ide vonatkozó előírásokat nem ismerve, egyáltalán nem szolgáltatnak be kötelepéldányt. Ezért hasznos és eredményes az ilyesfajta testületek kiadványjegyzékeinek feldolgozása annál is inkább, mert itt ismét kurrens kiadványokkal foglalkozunk, s reklamációink, ha eredményesek, eredeti nyomtatványt és nem másolatot gyümölcsozhatnak. A Kötelepéldány Szolgáltatás reklamációi mellett s ezeken felül a gyarapítási osztályi bekérések pl. 1979-ben 171, 1980-ban 79 címet eredményeztek.

Végkövetkeztetésünk e típusok esetében tehát ismét csak az, hogy lehetőleg minél frissebb kiadási évű és minél több kurrens kiadványt tartalmazó egy ilyen jellegű összeállítás, annál inkább szükséges és eredményes az ezzel való foglalatosság. (Az antikvár katalógusokat és fölőpéldányjegyzékeket, mint gyarapítási forrásokat természetesen ebbe a kategóriába számítva, függetlenül attól, milyen anyagot tartalmaznak. A lényeg ugyanis, hogy ezek mögött a kiadványjegyzékek, katalógusok, duplumcserelisták mögött potenciálisan megszerezhető, valós kiadványok sorakoznak, amelyek a teljességhez segítenek minden egyes, még hozzáférhető tételükkel.)

Ezen az ösvényen el is indulhatunk következő témánk felé, amely

36. *Könyvtári Figyelő* 1981. 6. sz. 422—428. l.

3. Az OSZK patriotika állományának teljessége és feltártsága

Eddigi fejtegetéseink mind voltaképpen ahhoz a kérdéshez vezettek, mennyire teljes az OSZK nemzeti könyvállománya? Válaszunk e kérdésre, ha eddigi elemzéseinket nézzük is, nyilvánvalóan nem lehet egyértelmű. Más és más a teljesség foka, ha a különböző századok vagy évkörök könyvtermését vizsgáljuk, ha földrajzi szempontokat veszünk figyelembe (pl. Budapest és a vidék könyvtermése, olyan országok produkciója, amelyekkel szoros volt a kulturális kapcsolatunk, s olyanoké, amelyekkel véletlenszerű stb.). Ugyancsak más a helyzet a magyar nyelvű és idegen nyelvű hungarikumok, sőt a hazai magyar és idegen nyelvű nyomtatványok teljessége terén, nem szólva arról, hogy egyes tartalmi csoportok, kiadványtípusok tekintetében is különböző a hiányok aránya.

Így pl. eddig közölt táblázatainkból leolvasható volt, hogy a régebbi francia nyelvű nyomtatványok terén 75% körüli, a vidéki nyomdahelyek esetében — nyomdahelytől függően — 80—90% körüli, gyermek- és ifjúsági könyvek terén szintén 75%-ot megközelítő az OSZK teljessége. Ennél hiányosabb állományrészek is akadnak, így pl. bizonyos erdélyi nyomdahelyek, amelyek a maguk korában nem magyar nyelvű produktumokkal bővítették a hazai könyvtermést — mint pl. Brassó, Nagyszeben stb. —, vagy az olyan — elődeink által legjobb esetben is szekundernek tekintett időszakos kiadványok mint értesítők, egyházi schematizmusok, szertartásrendek. E hiányműfajok olykor „keresztveződnek”, kumulálódnak azok a jellegzetességeik, amelyek következtében az állományból hiányoznak. Egy 18. századi erdélyi minikönyv, egy vidéki nyomdában, kis példányszámban, bibliofilek vagy a szerző családtagjai részére megjelentetett gyermekkönyv például, szinte biztosra vehetően nem került be állományunkba. Az ilyen „hibrid”-ek szerencsére ritkák, s ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy a tipikusan hiányos állományi műfajokban sem lehet 20—25%-nál több a meg nem levő címek száma, természetesen a 16—17. századtól, ill. a csak irodalmi adatokból ismert és nem bizonyítottan létrehozott címektől eltekintve. Egy — legalábbis számunkra — meggyőző példával még szeretnénk ezt a véleményt alátámasztani.

Két igen illetékes és a forrásnál levő szerző, Péter László és Reguli Ernő összeállították a Szikra kiadó szegedi tevékenységének címanyagát.³⁷ 1944-ben, amikor Budapest még nem szabadult fel, s így kötelespéldányszolgáltatásban sem részesülhetett, 14 címet publikált Szegeden a Szikra, ill. ennyit tudtak e veszendő, brosrákban túltengő, kiadói termésből a szerzők összegyűjteni. A külön kötetben közreadott 1944. évi bibliográfiában e 14 tételből egy nem szerepel, míg négynek nincs OSZK lelőhelye. Véletlenül, csak az azonos címkezdet következtében, egy további Szikra kiadványra is sikerült rábukkanni, s ezzel az 1944. évi szegedi Szikra kiadványok száma 15-re nőtt, míg OSZK-hiány 5 volt. Ez extrémén ritka anyag, s íme, egyharmadnál itt sem rosszabb a meg nem levő címek aránya.

37. Péter László—Reguli Ernő: *A Szikra kiadó szegedi tevékenysége.* = Magyar Könyvszemle 1966. 3. sz. (A bibliográfiai rész: 252—253. l.)

Ha a hiánykategóriáknál 25% körüli a fel nem lehető tételek aránya, mi lehet az átlagos állományi hiány?

1961-ben a Gyarápítási Osztály munkáját felülvizsgáló bizottság — mint jelentésében írja — „szűrőpróbaszerűen” 208 a Petrik-féle könyvészetből tetszőlegesen kiemelt 1900 előtti címet hasonlított (eredmény: a katalógusokból hiányzott a címek 34, a raktárból 40%-a), majd 191 20. századi cím következett, 16%-os katalógusszintű és 20%-os raktári hiányt produkálva. A címanyag, amelyet kiválasztottak, nem maradt fenn, így tetszés szerinti 50 1861—1875 közötti és ugyancsak 50 1901—1910 közötti címet vizsgáltunk meg most. Az eredmény a 19. századra 24%-os volt (ráadásul a 12 hiány közül 4 tankönyv volt), míg a 20. századra 14%-nál alacsonyabbra nem csökkent. (Itt azonban 7 címből 5 különnyomat volt, vagyis olyan kategória, amelynek egyfelől nem törekszünk a pótlására, másfelől amelynek alapos hasonlítása a müncheni katalógusban lehet, hogy még eredményre vezetne, ha egyáltalán érdemes volna keresni.) Későbbi, újkeletű könyvészeink 1,5%-os hiányarányát már említettük a retrospektív bibliográfiák tárgyalásakor. Ha a címek számának arányában az átlagot vesszük, akkor a teljes 1800 utáni magyarországi kiadású állomány vonatkozásában

84 000 19. századi címnél 24—25%-os hiánnyal
 94 000 20. sz. eleji címnél 14—15%-os hiánnyal
 206 000 20. sz. közepi címnél 1,5—2%-os hiánnyal
 75 000 1961 utáni címnél 1,5—2%-os hiánnyal

kalkulálva, az átlagos hiányt 8% körülire, a teljességet 92%-osra becsüljük.

Egyetlen — ígérjük, utolsó — táblázattal szeretnénk alátámasztani, hogy e becslésünk nem rózsásan optimista. 8 magyar könyvaukcio katalógusának anyagát elemezve — csak a hazai és magyar nyelvű hungarikumokat véve figyelembe — az alábbi teljességi eredményt kapjuk:

Aukció	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	Összesen
Címek száma	583	834	870	709	591	570	639	488	5284
OSZK hiányok száma	33	14	22	3	7	11	14	11	115
OSZK hiányok %-ban	5,6	1,6	2,5	0,4	1,2	1,9	2,1	2,2	2,2

Ezen felül
 rakt. hiány

3 3 — — 2 3 — 2

Mint láthatjuk, az aukciók anyagából — bár az arányok némiképpen különbözök, az 5,6%-os hiányt a meg nem levő tételek száma sehol nem haladja

meg. S ha itt még tekintetbe vesszük, amit természetesen egy statisztika nem tükrözhet, akkor kiderül, hogy ezen a 8. aukción 30 minikönyv szerepelt, s ezek közül hiányzott 13 cím. Vagyis ha ettől eltekintünk, akkor a nem-minikönyvek aránya: 553 normál könyvből hiány volt 20 cím, 3,6%.

Az aukciós szempontok két egymásnak ellentmondó, ám az OSZK állományi teljessége tekintetében egyaránt érdeklélő kategóriát hoznak össze: egyfelől lehetőleg ritka műveket adnak aukcióra, másfelől a gyűjtők által favorizált ún. nemzeti tudományokba (történettudomány, irodalomtudomány és határterületeik) tartozó témájúakat. Az előbbieknél nálunk is hiányozhatnak, míg az utóbbiak viszonylag teljességben megvannak. Ezért mondhatjuk, hogy az aukciós anyagból adódó 2,2%-os hiány nem érvényes az OSZK állományára, de annyit bizonyít, hogy az átlagként általunk becsült 8% nem túlzottan optimista.

E 92%-os teljességnek van egy másik oldala is, s ez az *állomány feltártsága*.

A 92%-os teljességet ugyanis az OSZK különgyűjteményeinek figyelembevételével állíthatjuk valósnak, s így is inkább könyvek — s korai kisnyomtatványok — tekintetében. Első pillantásra, s főképpen a katalógusokban járatlan külső szemlélő, vagyis az olvasó szemével nézve, állományunk ennél jóval foghíjasabb. Ennek az „optikai csalódásnak” több eredője van. Az első az idők folyamán elveszett, pontosabban eltüntetett, katalóguscédulák meglehetősen nagy száma. A katalógusszerkesztők minden igekezete ellenére is, némi jegyzetelés megtakarítására szemfüles olvasók olykor teljes szerzői életműveket is „kisajátítanak”, kiemelve a cédulákat, s ezzel számos könyvet tüntetnek el az állományból. Az olvasói katalógus gondozói többé-kevésbé pótolják ezeket a hiányzó lapokat, már amennyire a hiányuk felfedhető, ám a müncheni katalógus szintjén e probléma nem oldható meg.

A második ok, amiért állományunk teljessége nem tükröződik megfelelően katalógusainkban, történeti. A könyvtár különböző gyűjteményegységei különböző időpontokban jöttek létre, s egyfelől e kor tipológiai felfogása szerint, másfelől egyéni elbírálások által meghatározottan, korántsem egységes anyagot tartalmaznak, tehát csak időszaki kiadványokat, csak kisnyomtatványokat stb. (nem is szólva a színházi dokumentumokról, amelyek eleve a legkülönbözőbb kiadványtípusok köréből adódhatnak). Ez természetes is, hiszen a dokumentumok tetemes része nem tipologizálható egyértelműen. Időszaki kiadványként jogosan kerül a Hírlaptárba egy-egy monográfia, mint valamely periodikum melléklete, különszáma. Színházi dokumentum lehet egy drámakiadás, amelyet sűgőkönyvként, rendezői példányként használhattak valaha (s bizony saját gyakorlatunkból tudjuk, hogy ez lehet esetleg egyszersmind majdnem unikális ritkaság). A Kéziratárba jogosan helyezhető el pl. valamely klasszikusunk csodaszép dedikációjával olyan nyomtatvány, amely igen korlátozott példányszámban, az illusztris szerző családi és baráti köre számára készült, vagy ugyanide kerül, egy szorosan összetartozó fondal, nyomtatott pamflet, időszaki kiadvány stb. Ritka kisnyomtatványok kolligátumként, ráadásul olykor egy évszázaddal korábbi észjárással, elődeink által kreált, összefoglaló címeikkel („Vegyes német nyomtatványok”, vagy, ami még szebb „Nóták és mondák — általunk adott cím” ...) kerültek a könyvraktárba, míg egy

vagy két leveles régi értesítők kisnyomtatványként a Kisnyomtatványtárba. Nemcsak az analitikus felvételekkel elkényeztetett mai olvasó, de az ilyesfajta kiadványok kettős feldolgozási gyakorlatán nevelkedett gyarapító is elfogadhatja valósként e dokumentumok hiányát. Ezen a helyzeten csak a rekatalogizálás szinte már unalomig ismételt, de sajnos munkaerő-kapacitással nem dotált követelménye, illetve annak végrehajtása segítené. (A Hírlaptárban ez meg is indult, s ugyanígy egy időben a könyvraktárban is, ám gyarapítói és feldolgozó-szakozói kapacitás hiányában utóbbi abba is maradt.)

Szinte mondani sem kell, hogy egy aktív retrospektív beszerzésnek széleskörű állományfeltáró munka lenne az előfeltétele, nehogy olyan dokumentumok után kutassunk országszerte, amelyek békésen meghúzódnak már szerepelnek állományunkban. Különösen az ún. Díszművekre, valamint azokra az állományrészekre, amelyeknek 400 000-rel stb. kezdődő numerus kurrens jelzetük van ugyan, de címleírásuk még a régi müncheni rendszer szerinti és kézírásos, vonatkozik ez a követelmény, mert ebben az anyagban terjedelmes könyvek lappanganak címleírás nélkül, vagy ma már felismerhetetlenül eltorzított címleírású megoldásokkal.

Tisztában vagyunk azzal, hogy az állományi feltártság, vagy jobban fogalmazva, feltáratlanság e problematikája széles körben ismert. Ez azonban nem elegendő a kérdés megoldásához, ahhoz a téma fontosságának felsőbb szerveknél való felismerése és megfelelő személyi dotációja volna szükséges.

Teljességről szólva, feltétlenül szót kell ejtenünk az ún. raktári hiányokról is. Raktári állományunk ide-oda szállítása, fotóztatása, különböző feldolgozási megoldásokra való kikölcsönzése stb. megannyi lehetőség egy-egy mű elkallódására. (Aztán meg: már Kudora Károly is megírta a magyar könyvtárosok őskorában, hogy a könyvek legfőbb ellenségei a könyvtárosok. . .) De fenyegető az az új rendelet is, amely az elveszett könyvek térítési díját a jelenlegi antikvár érték összegében állapítja meg.

Az 1961. évi felülvizsgálat idején a Gyarapítási Osztály egy deziderátajegyzékét mellékelte a vizsgálati jelentéshez. E jegyzék 50 — újra hasonlított — tételéből ma is hiány 10. Ez annál megdöbbentőbb, mert Bendetz *Grafológiá*-jából vagy „a” Fritz Kahnól minden előkerülő példányt megvásárolunk, s ugyanezt tesszük természetesen e művek közeli és távoli rokonaival, az okkultizmussal vagy a szexuálpathológiával foglalkozó keresett kiadványokkal. Egyébként az eltelt húsz évben könyvkiadásunk sokat tett annak érdekében — ha nem is tudatosan —, hogy raktári hiányaink csökkenhessenek: legalább Passuthot, Németh Lászlót ma már nem kell elérhetetlen darabként könyvtárból „kikölcsönözni” és „elveszíteni”, s ugyancsak kapható Petőfi és Vajda összkiadás is. Az alapkategóriák azonban ma is azonosak az 1961. éveikkel:

Best sellerek — krimik,
okkult irodalom — erotika, szexuálpathológia,
szórakozás — hobby (szakács-, kézimunka-, barkács-)
és nyelvkönyvek
idealista filozófusok művei.

A raktári hiányok egy része nem valódi hiány, lappangó könyvek ezek, elosztásból, illegális kölcsönzésből, őrjegy nélküli szolgálati használatból eredők. Így a raktári hiányok nagyságrendjét nem érdemes becsülgetni, pótlásuk megkísérlése azonban állandó gyarapítási rutin feladat.

4. Következtetések és javaslatok

A fentebb elmondottakat végiggondolva — s reméljük, végigolvasva — az alábbi következtetésekre juthatunk:

a) Az OSZK állományának teljessége, más-más típusoknál más-más arányban, de átlagosan 92% körül van. Az 1800 után megjelent nyomtatványok esetében a hiányok nem feltétlenül és válogatás nélkül szorulnak pótlásra, hanem különböző szelekcíós szempontok mérlegelése után.

b) Éppen ezért a meg nem levő művek feltárása nem gyarapítási feladat, hanem szakértő, e célra koncentráló bibliográfiai kutató munka tárgya lehet csak. A bibliográfus munkája nyomán, az általa megállapított címek vizsgálata révén lehet és érdemes retrospektív állományi hiánypótlást végezni.

c) Az OSZK saját állományának feltártsági foka, különösen a régebbi nyomtatványok és a tári gyűjteményekben lappangó könyvszerű kiadványok tekintetében nem kielégítő. Kívánatos volna — jóllehet a hozzá szükséges anyagi és személyi eszközök hiányoznak — ezek megnyugtató feltárása. A széleskörű, minden állományrészre kiterjedő bibliográfusi kutatás ezt a kérdést is többé-kevésbé megoldja. Példamutató ebből a szempontból az RMNY Csoport példány- és lelőhely-nyilvántartási rendszere.

d) A gyarapítási munkában — folytatva a jelenlegi, ún. passzív retrospektív hiánypótlást — kívánatos volna megteremteni azoknak a bibliográfiailag már feltárt, hiányoknak aktív pótlási lehetőségét, amelyeknél a keresés még némi pozitív eredménnyel kecsegtet.

E következtetések helytálló voltának elfogadása esetén néhány kérdés is adódik.

a) Hol kell meghúzni azt a határt, ameddig beérhetjük az OSZK-ból hiányzó művek pusztá nyilvántartásával, lelőhelyük ismeretével, illetve melyek azok a szelekcíós szempontok, amelyek alapján a hiányzó műveket másolatban pótolnivalónak ítéljük? Véleményünk szerint időbeli, példányszámbeli és tartalmi kritériumok alapján kell szelektálni. 1800-ig minden egyetlen (ill. több, de csak külföldi) példányban ismert nyomtatványból másolatot kellene beszereznie az OSZK-nak, 1801-től csak a más, változatlan kiadásban fel nem lelhető és egyetlen példányban ismertekből, továbbá a kutatás szempontjából lényeges tartalmú, de több példányban csak vidéken és külföldön ismert művekből. (Ezt a véleményünket támasztja alá az RMNY szerkesztése során szerzett tapasztalat, amely szerint az elmúlt 80—90 esztendőben 45 unikum pusztult el.³⁸)

b) Reméljük, hogy már nem kérdésként, hanem tényként szögezhető le a retrospektív nemzeti bibliográfia kiegészítésének folytatása, illetve az

a megállapítás, amelyet Havasi Zoltán a *Könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának keretterve* nyomtatványokra vonatkozó részében első helyen, kiemelten javasolt: az 1801—1850 között megjelent könyvek és kisnyomtatványok korszerű feldolgozásának szükségessége, a további korszakokra pedig az anyaggyűjtési munka igénye.³⁹

c) Az OSZK állományának feltártsági fokát — amennyiben erre nemcsak bibliográfiai szinten nyílna lehetőség — milyen sorrendben kellene javítani? Véleményünk szerint az ún. „Díszművek” és a jelenleg korszerű címleírás nélküli, sőt sok esetben egyáltalán címleírás nélküli 400-, 500- és 600 000-es régi anyagot kellene korszerűen feldolgozni. Ezek átszámozást nem igényelnek, s amellett — tapasztalataink szerint nemcsak hiányzik egy részük címleírása, de kolligátumokban is lappang több, eddig fel nem tárt mű.

Egy másik, sürgetően fontosnak tűnő terület, a Hírlaptár, a rekatalógizálási és a — nemrég megindult — retrospektív bibliográfiai feldolgozás révén, ha apránként is, de rendeződik.

Szinte reménytelennek tűnik a Kisnyomtatványtárban felhalmozott nyomtatványok kérdése. Itt a legkülönbözőbb nyomtatványtípusok fellelhetők, ugyanis pusztán a terjedelmet figyelembe véve, számos olyan dokumentum került ebbe a tárba, amely a könyvállomány sorait, vagy a Hírlaptár foghíjait egészíthetné ki. Úgy tűnik azonban, hogy ennek az anyagnak a feltárása csak egy-egy adott korszak retrospektív nemzeti bibliográfiájának korszerű kiegészítése révén oldódik meg majd, mint ahogy megoldódott bizonyos fokig az RMNY Csoport anyaggyűjtése és lelőhelynyilvántartása segítségével az ott levő 18. századi kiadványok ügye.

d) Végül az utolsó, bár gyarapítási szempontból elsőrendű kérdés: a megfelelő személyzeti ellátottság szép napjainak bekövetkeztével a Gyarapítási Osztálynak milyen publikációk feldolgozásával kellene az aktív hiánypótlási munkát, a jelenlegi esetlegessel szemben, rendszerezíteni? A mai csak véletlenszerű, az éppen felszabadítható munkaerőktől függő munka helyett a rendszeres és módszeres aktív beszerzést — véleményünk szerint — elsősorban az 1945—1960. évi Magyar Könyvészet, meg a nemhivatásos kiadók kiadványjegyzékeinek fontossági sorrendben történő feldolgozásával kellene kezdeni, s a későbbiekben is mindig olyan kiadványkatalogusokat, bibliográfiákat sorrra venni, amelyek még esetleg raktáron levő, beszerezhető publikációk reményével biztatnak.

E kérdések és javaslatok egyetlen személy elgondolását és véleményét tükrözik. Talán mégsem túlzott önhittség azonban, ha azt reméljük, hogy visszhangra találva, a szakemberek hozzászólásai, ellenérvei és kiegészítései figyelembevételével útjelzővé válhat az OSZK állományának modern értelemben vett teljességéhez vezető úton.

39. Havasi Zoltán i. m. 359. l.

MÖGLICHKEITEN UND GRENZEN DER VERVOLLSTÄNDIGUNG VON PATRIOTICA-BESTÄNDEN

(Retrospektive Ergänzung der Lücken in den Altbeständen)

B. WIX

Die Verfasserin versucht in dieser Arbeit die Probleme der aktiven retrospektiven Erwerbung (d. h. der Feststellung der Lücken in den Patriotica-Altbeständen und deren Schliessung durch Originaldokumente oder Kopien) aufzuklären und die aus der Schlussfolgerung hervorgehenden Aufgaben klarzustellen.

Erst werden einige statistische Angaben und Schätzungen über den Umfang der gesamten ungarischen Buchproduktion aufgeführt und damit die Grösse der Aufgabe angedeutet. Im zweiten Teil des Artikels werden die verschiedenen Gattungen von Bibliographien (Nationalbibliographie, Personalbibliographie, Drucker-Bibliographie usw.) untersucht und die Vollständigkeit der Bestände der Széchényi Nationalbibliothek im Spiegel einiger solchen Bibliographien erwogen. Im grossen und ganzen wird die Vollständigkeit der Hungarica-Bestände auf 92 Prozent geschätzt (mit beträchtigen Differenzen was Bücher aus gewissen Zeitspannen, von verschiedenen Druck-Orten, bzw. Dokument-Typen wie Schulbücher, Kalender usw. betrifft). Auf Grund dieser Erwägungen werden die Schlussfolgerungen gezogen:

— Der Arbeitsaufwand einer aktiven retrospektiven Beschaffung ist enorm. Es scheint nur in dem Fall gerechtfertigt zu sein, wenn die festgestellte Lücke noch genügend frisch und deswegen durch ein Originaldokument potentiell ergänzbar ist. Das trifft für diejenigen Dokumente die aus den letzten zwei oder drei Jahrzehnten stammen. Ansonsten sollten die Lücken erst durch neubearbeitete und ergänzte Neuauflagen der retrospektiven Nationalbibliographien erfasst und damit auch die Fundorte der etwaigen Exemplare aufgeklärt werden.

— Nicht alle neuentdeckten Lücken der Hungarica-Altbestände sollten geschlossen werden. Man müsste jeden Titel sorgfältig erwägen. Lücken sollten nur in dem Fall durch Kopien geschlossen werden, wenn es sich um Unikate, oder obzwar in mehreren Exemplaren bekannten, jedoch in Ungarn nicht vorhandenen Dokumente handelt.

